

УДК 37.017:37(09)

І. Сіданіч

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри управління навчальним закладом
та педагогіки вищої школи Інституту
менеджменту та психології ДВНЗ
«Університет менеджменту та психології»
НАПН України

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ШКОЛІ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті проаналізовано теоретико-педагогічні аспекти духовно-морального виховання дітей у процесі еволюції вітчизняної школи, висвітлено провідні чинники духовно-морального виховання в українській школі ХХ століття, визначено інноваційні ідеї духовно-морального виховання дітей у школах незалежної України, запропоновано висновки історико-педагогічного дослідження проблеми духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі.

Ключові слова: вітчизняна школа, духовно-моральне виховання, концептуальні підходи, провідні чинники духовно-морального виховання дітей у школі.

И. Л. Сиданич

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ШКОЛЕ ХХ СТОЛЕТИЯ

Аннотация. В статье проанализировано теоретико-педагогические аспекты духовно-нравственного воспитания детей в процессе эволюции отечественной школы, освещены основные задачи духовно-нравственного воспитания в украинской школе ХХ века, определены инновационные идеи духовно-нравственного воспитания детей в школах независимой Украины, представлено основные выводы историко-педагогического исследования проблемы духовно-нравственного воспитания детей в отечественной школе.

Ключевые слова: отечественная школа, духовно-нравственное воспитание, концептуальные подходы, основные факторы духовно-нравственного воспитания детей в школе.

I. L. Sidanich

PEDAGOGICAL ASPECTS OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF CHILDREN IN THE NATIONAL SCHOOL OF TWENTIETH CENTURY

The paper explores the theoretical and pedagogical aspects of spiritual and moral education of children in the evolution of the national school, highlighted key factors of spiritual and moral education in Ukrainian schools of the twentieth century, defined innovative ideas of spiritual and moral education of children in schools in the independent Ukraine, proposed findings of historical and pedagogical research problem of spiritual and moral education of children in home schools.

Keywords: *national school of spiritual and moral education, conceptual approaches, factors leading spiritual and moral education of children in school.*

Актуальність теми дослідження. Українське суспільство перебуває у стані переосмислення ідеалів та виховних орієнтирів, оскільки в цьому полягає реальне відродження і подальший розвиток української нації. Нестабільність і суперечливість моральної атмосфери в українському суспільстві зумовили особливу гостроту проблеми духовно-морального виховання підростаючого покоління. Це спонукає до відродження традиційних та пошуку нових засобів духовно-морального виховання дітей в українській школі.

Виховну стратегію Української держави затверджено низкою законодавчих актів, зміст яких спрямовано на утвердження в суспільстві людиноцентричної концепції (сприяння самореалізації особистості, розвитку пізнавальної активності самопізнання свого «я»), антропоцентричної концепції (посилення відповідальності сім'ї за виховання дітей, удосконалення навчально-виховного процесу через упровадження до шкільної практики предметів духовно-морального спрямування).

Духовно-моральне виховання в незалежній Україні адаптується до сучасних реалій, що визначає потребу у розв'язанні правових, етичних, культурологічних, психологічних, педагогічних проблем. Відповідно до ст. 35 Конституції України Церква і релігійні організації відокремлені від держави, а школа від Церкви. До того ж значення соціального інституту Церкви, її роль у духовно-моральному вихованні молоді, консолідації суспільства, збереженні моральних цінностей зумовлює потребу в розробленні концепції духовно-морального виховання, упровадження предметів духовно-морального спрямування у навчальний процес вітчизняної школи. У Концепції національного виховання (1996 р.) зазначається, що пріоритетним завданням української системи виховання є формування у молоді ідеалів – одного з найважливіших компонентів духовності як кожної особистості, так і всього народу.

Наукове вирішення сучасних завдань системи виховання неможливе без урахування досвіду минулих поколінь, зокрема тих подій і явищ вітчизняної історії, які були зумовлені суспільно-політичними, економічними, соціальними та культурологічними чинниками розвитку суспільства. Український історико-педагогічний досвід багатий на теорію і практику національного виховання вітчизняної школи. Визнаючи пріоритет загальнолюдських цінностей в духовному глобалізаційному просторі, учені не заперечують розвитку і збереження національних ідентичностей, що усуває одне з наявних побоювань і протиріч із цього питання – втрату національних самобутностей, національної духовності.

Важливою складовою національної духовності українського народу були релігійні уявлення, педагогічні й антропологічні за своєю сутністю, що зумовлювало значущість духовно-морального виховання у формуванні духовних цінностей і світогляду молодого покоління. Навіть тоді, коли суспільство вбачало переваги атеїзму, в українських родинах панувала духовність, де пріоритетами були духовно-моральні цінності, християнські чесноти тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наше історико-педагогічне дослідження є теоретичним осмисленням духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі задля подальшого практичного застосування його здобутків. Проблеми вивчення духовно-морального виховання дітей в різні історичні періоди були в центрі уваги вчених – богословів і філософів, істориків і релігієзнавців, філологів і публіцистів, соціологів і психологів, педагогів і громадськість. Переосмислювати значення української школи у духовно-моральному вихованні активно розпочали в Україні з перших років здобуття незалежності. Крім того став більш доступнішим невідомий для громадськості за радянських часів пласт наукових розвідок, теоретичних розробок, методичних матеріалів ХХ ст. У цьому контексті вагомими є дослідження вітчизняних науковців – Л. Байка, В. Борисенка, Л. Вовк, М. Гараса, М. Грищенко, В. Демчука, П. Дроб'язка, І. Зайченка, М. Євтуха, В. Кременя, Ф. Коляски, Н. Копиленко, В. Коцура, В. Майбороди, Ф. Науменка, Н. Ничкало, Л. Потапової, Т. Роняк, В. Смаля, Т. Самоплавської, С. Сочинської, О. Сухомлинської, С. Філоненка, Г. Шевченко, М. Ярмаченка та інших, присвячені різним аспектам актуалізації проблем духовно-

морального виховання. Дослідники окреслили і поглибили коло уявлень про специфіку минулого та сучасного національної школи.

Концептуальні засади духовно-морального виховання дітей у період становлення і розвитку вітчизняної школи початку ХХ ст. передбачали неподільний зв'язок морального і духовного виховання, що ґрунтувалося на засадах християнської етики. Виховання об'єктивно зводилося до розвитку духовних сил особистості, а духовного збагачення, удосконалення і зростання домагалися внаслідок її морального виховання. Теорія духовно-морального виховання на початку ХХ ст. передбачала формування християнського світогляду і відповідних рис характеру, залучення молодого людини до конкретних дій, активної добродійної діяльності [2]¹. Сутність виховного процесу зводилася до опанування етичних норм, в основу яких покладались біблійні заповіді. Моральне вдосконалення особистості трактувалось як безперервний процес, що охоплював не конкретно визначений вік, а все життя людини.

Матеріали аналізу наукових праць досліджуваного періоду дають змогу стверджувати, що наукова термінологія щодо духовно-морального виховання перебувала на різних стадіях формування. Аналіз змісту становлення, розвитку і діяльності української школи доводить однаковість вітчизняних учених у поглядах на виховання дітей на початку ХХ ст.: стимулювання процесів культурного відродження України. Їх наслідком стало формування ідеології боротьби українського народу за збереження своїх прав і обстоювання власних інтересів за різними напрямками розвитку суспільства; збагачення вітчизняної науки новими методами освітньої праці [10]². Визначальними з-поміж них стали цілеспрямований навчально-виховний процес у різних гуртках, секціях, філіях, читальнях, що уможливило підготовку нового покоління еліти; організація науково-методичних з'їздів, конференцій, зібрань. Їх наслідком стали нові наукові підходи до розгляду актуальних аспектів тих проблем, що виникали в навчанні й вихованні підростаючого покоління; розвиток видавничої

¹ Алексеєнко А. П. Природа духовності: монографія / А. П. Алексеєнко. — Х. : Факт, 2004. — 240 с.

² Теоретико-методичні основи підготовки керівників до оцінювання результатів діяльності загальноосвітнього навчального закладу : монографія / [Єльнікова Г. В., Куценко В. І., Маслов В.І. та ін.]; за ред. Г. В. Єльнікової. — К. : УМО, Пед. думка. 2012. — 220 с.

діяльності задля пропагування національної ідеї, розвитку молоді засобами рідної мови, збереження віри і традицій своїх батьків; створення передумов для становлення системи національної освіти, відкриття різноманітних освітніх закладів (гімназії, учительські семінари, фахові школи). Вони забезпечували організацію духовно-морального виховання, заснованого на духовній спадщині українського народу та основних приписах християнської моралі.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Актуальність окресленої проблеми в умовах парадигмальних змін зумовлена наявністю стійких суперечностей і на законодавчому, і на практико-методичному рівнях, зокрема між:

- широким використанням у педагогічній теорії та практиці понять «духовно-моральне виховання», «духовне виховання», «релігійне виховання» і неточністю їх тлумачень у сучасних педагогічних словниках і довідниках;

- об'єктивною необхідністю розвитку національної освіти з урахуванням сучасного досвіду педагогічної думки України щодо духовно-морального виховання дітей і обмеженням умов для його систематичного вивчення та практичного використання в загальноосвітніх навчальних закладах;

- вимогами сучасного суспільства до якісної професійної підготовки вчителя і недостатньою кваліфікацією учительських кадрів, які викладають предмети духовно-морального спрямування;

- ускладненням вимог до навчально-методичних умов функціонування сучасної вітчизняної школи та недостатнім рівнем її теоретичного і методичного забезпечення щодо викладання предметів духовно-морального виховання.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета роботи полягає у визначенні та аналізі теоретико-педагогічних аспектів духовно-морального виховання дітей у процесі еволюції вітчизняної школи, висвітленні провідних чинників духовно-морального виховання в українській школі ХХ століття, визначенні інноваційні ідеї духовно-морального виховання дітей у школах незалежної України.

Першочерговим виховним завданням педагогічної теорії і практики ХХ ст. було формування морально досконалої особистості. Акцентуючи на сутності виховного

процесу, вітчизняні науковці наголошували, що інтернаціональне, патріотичне, розумове, естетичне і фізичне виховання за радянською традицією мали значення настільки, наскільки покращували поведінку, тобто були морально детермінованими. Наразі вони не були самостійним предметом аналізу і розглядалися як компоненти системи морального виховання. Розвиток ринкових економічних відносин в Україні зумовив зміни в освітньо-виховній галузі і кардинальні соціальні наслідки. Зазначимо, що цей розвиток супроводжується суперечливими соціально-економічними модифікаціями, переорієнтацією виробничих відносин тощо. У таких умовах потребою для соціального прогресу і розвитку демократії стало виховання людини нового типу, яка отримала б нові духовно-моральні, морально-етичні, культурні, інтелектуальні характеристики.

Важливість указаних процесів полягає в тому, що зміни в соціальному середовищі обов'язково ведуть за собою зміни у суспільній природі людини, яка існує в конкретному соціальному середовищі. Проте соціальне середовище останнього часу було, з одного боку, дуже мінливим, з другого, – несприятливим для духовно-морального виховання дитини як усебічно розвиненої, цілісної особистості й індивідуальності. Як наслідок, національна освіта і виховання опинилися в ситуації тотального зламу системи цінностей, духовних, моральних і ідеологічних орієнтирів, ідеалів, цілей. Це призвело до продукування людини-маргінала, для якої традиційні цінності вже є чужими, а нові – розмитими. Фетишизація грошей, капіталізація усіх сфер духовного життя стали детермінантами сучасного суспільства. Поняття індивідуальності в такому середовищі набуло форм індивідуалізму й егоцентризму [6]³.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Духовно-моральне виховання дітей ми розглядаємо в широкому значенні як цілеспрямоване створення умов (духовні, матеріальні, організаційні) для всебічного гармонійного розвитку особистості. Духовні умови визначаються релігійними, політичними, економічними формами суспільної свідомості. Під матеріальними умовами ми розуміємо усе соціальне середовище, яке

³ Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. / І. Д. Бех. — К. : Академвидав, 2012. — 256 с.

охоплює систему соціально-економічних відносин, властивих сучасному суспільству, інституціолізовану систему освіти й виховання.

У сучасній педагогічній науці майже не обґрунтовуються засоби виховання в кожній особистості вміння протистояти злу, аморальності. Духовно-моральна криза сучасного суспільства виявляється в різних соціальних інституціях. Утрачається виховне значення школи як традиційного осередку і духовно-морального виховання, особистого захисту й добробуту дітей. Важливим моментом духовно-морального виховання дітей вважаємо те, що воно має ґрунтуватися на принципі справжнього гуманізму. Але доводиться констатувати, що суспільство свідомо стає на шлях, який не веде до гуманістичного ідеалу формування гармонійно розвиненої особистості.

На підставі вивчення педагогічної спадщини українських педагогів та науковців, Церкви, а також архівних документів доходимо висновку про дієвість і результативність духовно-морального виховання дітей у першій чверті ХХ ст. Їх теоретичний і практичний доробок спрямовувався на вдосконалення системи цінностей духовно-морального виховання дітей у сучасних умовах, що дає багатий матеріал для розробки і вдосконалення сучасної системи духовно-морального виховання, а також сприяє об'єктивній оцінці їх унеску в теорію і практику виховання.

Освітні діячі України на початку ХХ ст. (П. Бажанський, А. Бачинський, І. Левицький) стверджували, що духовно-моральне виховання є складовою української системи виховання. Воно відповідає ментальності й духовності українців [4]⁴. Отож ця проблема вимагала подальших глибоких наукових досліджень, які б уможливили використання в сучасному навчально-виховному процесі школи тих елементів, що є духовно-моральним імперативом. З огляду на предмет дослідження за індикатор часових змін узяли історію розвитку української духовності, процеси духовно-морального виховання дітей в єдності з історією і розвитку вітчизняної школи і педагогічної освіти. Визначення етапів розвитку духовно-морального виховання дітей розглядаємо в контексті духовно-інтелектуальної біографії окремих персоналій.

⁴ Антология педагогической мысли Украинской ССР / сост. Н. П. Калениченко. — М. : Педагогика, 1988. — 640 с.

На відрефлексовану й обґрунтовану аргументацію щодо періодизації педагогічної науки, зокрема духовно-морального виховання дітей, впливають зміни ідеологем, що спричиняє коригування історії. Особливо це пов'язано з існуванням СРСР і тим типом історичного мислення, який ґрунтувався на концепціях суспільно-економічних формацій і термінології марксистського дискурсу (клас, класова боротьба, криза, революційна ситуація). Нині сформувався критичне, негативне ставлення до такого виду періодизації. В останні роки було запропоновано кілька варіантів нового розподілу історико-педагогічного процесу, які загалом стосуються розвитку вітчизняної освіти, зокрема духовно-морального виховання дітей. У нашому дослідженні спираємося на розроблену загальну періодизацію розвитку педагогічної думки в Україні (О. Сухомлинська, 2004 р., Л. Березівська, 2006 р.).

На основі аналізу суспільно-політичних, філософсько-педагогічних та організаційно-педагогічних засад духовно-морального виховання дітей у хронологічних межах дослідження ми визначили такі періоди духовно-морального виховання в історії вітчизняної школи означеної доби: християнська педагогіка Просвітництва і духовно-моральне виховання дітей в закладах шкільництва України в складі самодержавної Російської імперії (початок ХХ ст.); альтернативні підходи до духовно-морального виховання в школах України радянського періоду ХХ ст.; духовно-моральне виховання дітей на національній основі в навчально-виховних закладах незалежної України кінця ХХ – початку ХХІ ст. Такий розподіл, як і будь-яке узагальнення, є умовним.

Теоретична та практична значущість духовно-морального виховання дітей в історії і розвитку вітчизняної школи й педагогіки належно поціновується в роки незалежності Української держави. Сучасні вчені звернулися до ґрунтовного вивчення вітчизняного історико-педагогічного досвіду минулого (Н. Агафонова, М. Євтух, В. Жуковський, Т. Завгородня, С. Золотухіна, І. Курляк, М. Левківський, О. Любар, Ю. Руденко, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко й ін.) та ретроспективного аналізу діяльності Церкви та її впливу на вирішення завдань духовно-морального виховання (І. Андрухів, А. Вихрущ, О. Вишневський, Л. Генік, Т. Ільїна, О. Каневська,

І. Мицишин, М. Стельмахович, О. Тимчик, Т. Тхоржевська, Ю. Щербяк) задля використання виховного потенціалу минулого в умовах сучасної вітчизняної школи.

Загалом перші українські уряди порушили проблему реформування системи освіти. Визначальним для цього періоду є досить обачний і поступовий шлях перетворень, а також залучення громадськості до розв'язання цієї проблеми. Освітня політика українських демократичних урядів 1917–1920 рр. ґрунтувалася на принципі узгодження світського й релігійного у процесі духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі. Співіснування світської та церковної народної освіти тривало впродовж усієї доби новітньої української революції.

В Україні за часів національно-визвольних змагань право визначення змісту, форм і методів духовно-морального виховання дітей надавалося батькам. Школа, яка юридично не була відокремлена від Церкви, вважалася і проголошувалася світським закладом [3]⁵. Вивчення дисциплін духовно-морального спрямування вважалося не обов'язковим (лише, за згодою батьків учнів). Проте викладання предметів релігійного циклу визнавалося обов'язковим для навчально-виховних закладів різних типів. Навчальні плани передбачали предмети «Закон Божий» та «Богослов'я». Зберігалася посада законовчителя у школах.

Виховання в усіх навчальних закладах цього періоду мало духовно-моральну основу. Збереглися порядки, устрій школи, церковні свята, урочистості, традиційні християнські заходи у позаурочний і позашкільний час. Водночас прикметним для системи духовно-морального виховання дітей було національне обрамлення. З огляду на зміст і форми виховного процесу, останній сприяв розвитку в учнів наукових і релігійних світоглядних орієнтацій, благочестивих намірів, високих моральних рис і духовних цінностей, а головне – формуванню національного світогляду. Національне виховання, яке стає провідним, не використовувало моральний, етичний потенціал релігії.

Протягом 1930-х років певний вплив на функціонування народної освіти в Україні мали індустріалізація та педагогічні технології стандартизованого навчання.

⁵ Антология педагогической мысли России 2-й половины XIX – начала XX века / сост. П. А. Лебедев. — М. : Педагогика, 1990. — 608 с.

Сформована система освіти забезпечувала достатній для задоволення потреб народного господарства кількісний і якісний рівень підготовки фахівців, але не мала змоги продовжувати педагогічні експерименти, здійснювати інноваційний пошук.

У часи воєнного комунізму та НЕПу значна увага приділялася національному розвитку, тобто реалізації національного характеру школи, впровадженню рідної мови й українізації змісту навчання; становленню трудового аспекту освіти – переходу до єдиної трудової школи як основного і фактично єдиного типу середнього загальноосвітнього закладу; вихованню – спрямуванню школи на формування цілісної, гуманної особистості, орієнтованої на відтворення цінностей національної і загальнолюдської культур у творчій життєдіяльності, саморозвитку і моральній саморегуляції поведінки [7]⁶. Специфіка вказаного періоду полягала у ліквідації неписьменності та поширенні масової початкової освіти, секуляризації освіти, поєднанні громадських і державних засад у фінансуванні й управлінні освітою, значній диверсифікації форм і напрямів навчально-виховного процесу, українізації освіти; підпорядкуванні освітнього розвитку програмам соціального розвитку, зміцненні матеріальної і кадрової бази освіти, становленні прогресивних педагогічних шкіл у різних галузях навчання і виховання.

Згідно з політичним курсом більшовицької партії й уряду в 1930–1940-х роках відбулося реформування освітньої галузі, що привело до докорінної зміни духовно-морального виховання дітей у школі. Законодавчі положення радянської влади відокремили Церкву від держави, а школу від Церкви. Декларування свободи совісті громадян насправді виявилось насадженням атеїстичних поглядів, запровадженням антирелігійної пропаганди. Радянська держава визначила напрями розвитку освіти згідно з політичними та соціальними завданнями, які охоплювали боротьбу з релігією як ворожою ідеологією, з Церквою і духовенством як контрреволюційною силою.

Суспільно-політична, науково-педагогічна думка поступово стає виразницею офіційних ідеологічних догм. Обираються альтернативні підходи до справи духовно-морального виховання дітей. Школа перетворюється спочатку на безрелігійну, світську,

⁶ В боротьбі за реалізацію ухвал ЦК ВКП(б) та Київської МПК про школу та піонерську організацію. — К. : Рад. шк., 1932. — 48 с.

а пізніше – на войовничо безвірницький, антирелігійний навчальний заклад, цілковито позбавляється релігійного впливу, вилучивши предмети духовно-морального спрямування, звільнившись від законовчительської функції, змінивши порядки й устрій на цілковито світські. Зміст навчального курсу розробляється на науковій основі, не передбачаючи ні релігійної, ні антирелігійної проблематики. Антирелігійне виховання учнівства як альтернатива релігійному зрідка виявляється в позаурочній та позашкільній роботі і не має всезагального й систематичного характеру [1]⁷.

На західноукраїнських землях, які знаходилися під польською окупацією, у період до початку і наприкінці Другої світової війни зберігається система духовно-морального виховання в навчально-виховних закладах. Тісно співпрацюють громадські й церковні організації, здійснюють активну діяльність різноманітні молодіжні об'єднання і товариства на засадах християнської моралі й національних вартостей. У 1945 – наприкінці 1980-х років використовувалися насильницькі методи впровадження антирелігійної пропаганди в систему навчально-виховної роботи закладів шкільної освіти. Антирелігійне виховання учнів охопило всі ступені школи й ланки виховного процесу, виявлялося у різноманітних формах і мало переважно примусовий характер. В умовах тривалого панування тоталітарного режиму загострилися суперечності між колосальними виховними можливостями народної педагогіки і рідної мови та незадовільним їх використанням у науковій теорії і методиці родинно-громадсько-шкільного виховання, у виховній роботі в школі, практиці виховання дітей у сім'ї та педагогізації батьків, розвитку етнопедагогіки й педагогічної науки через використання в ній нових прогресивних виховних технологій.

У 1990–2012-х роках відбуваються перетворювальні педагогічні процеси в контексті бурхливих суспільних подій. Установчий з'їзд Народного руху України (1989 р.) ухвалив програму, в якій висунув завдання відродити і розвивати національну освіту й виховання, організувавши їх у повній відповідності до політичних, економічних, культурних інтересів республіки. Ставилося за мету відродити людину як морально відповідальну особистість, громадянина і господаря, переконаного, що нормою його

⁷ Амосов Н. Антирелигиозное воспитание в школе / Н. Амосов // Антирелигиозное воспитание в школе: сб. под рук. А. Т. Лукачевского. — М. : Безбожник, 1929. — С. 22–30.

життя у суспільстві має бути неухильне дотримання народних чеснот і вимог християнської моралі.

Дослідження духовно-морального виховання у вітчизняній школі ХХ ст. є складовою комплексної теми науково-дослідної роботи Інституту менеджменту та психології і виконано відповідно до плану наукових досліджень ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України і є складовою дослідницької теми «Теоретико-методичні основи підготовки керівників до опрацювання результатів діяльності загальноосвітнього навчального закладу» (реєстраційний номер 0109U002236), спрямованої на розробку та реалізацію духовно-морального виховання як засобу підвищення ефективності виховного процесу у загальноосвітньому навчальному закладі.

Відповідно до наукової теми було складено інтегровані характеристики духовно-моральної вихованості учнів, які умовно визначались методом експертної оцінки кваліфікованими експертами (класні керівники, заступники директорів шкіл з виховної роботи).

Висновки. У статті висвітлено узагальнюючі матеріали щодо осмислення процесів започаткування, розвитку та сучасного функціонування духовно-морального виховання дітей – важливого явища в історії вітчизняної педагогіки і школи.

1. Теоретично узагальнено вітчизняний досвід духовно-морального виховання дітей в історичній ретроспективі: вагома роль у духовному оздоровленні українців на початку ХХ ст. належить школі і Церкві як суспільній інституції; педагогічну працю представників духовенства обґрунтовано в базисних ідеях духовно-морального виховання дітей; християнське вчення є світоглядним підґрунтям теорії духовно-морального виховання; ґрунтовна праця над духовним самовдосконаленням як засіб духовно-морального виховання; духовно-моральне виховання як пріоритетне з-поміж усіх інших напрямів виховання дітей має здійснюватися без найменшого тиску і примусу.

2. З'ясовано особливості духовно-морального виховання дітей у різні періоди розвитку вітчизняної школи: відповідно до визначених періодів, зокрема виокремлено:

Перший період (1900 – 1917 рр.) – християнської педагогіки Просвітництва і духовно-морального виховання дітей в школах України в складі самодержавної Російської імперії. *Другий період (1917–1932 рр.)* – українізації в освіті та школі. *Третій період (1932–1945 рр.)* – тимчасової заборони української школи, поширення русифікації як наслідку повної заборони української школи та заміна її російськомовною. *Четвертий період (1945–1996 рр.)* – відродження національної школи, альтернативні підходи до духовно-морального виховання в школах України радянського періоду. *П'ятий період (1996–2013 рр.)* – духовно-моральне виховання дітей на національній основі в навчально-виховних закладах незалежної України.

3. Виявлено особливості змісту, завдань і структури виховної роботи у закладах освіти. У зв'язку з цим проаналізовано регіональні, авторські програми навчальних предметів духовно-морального спрямування.

4. З'ясовано, що впровадження курсів "Розмаїття релігій і культур світу", "Історія релігій", "Історія релігій світу і духовна культура", "Історія світових релігій", "Християнська етика в українській культурі", "Основи православної культури", "Християнська етика", "Християнська культура", "Етика: духовні засади", "Основи Православної культури Криму", "Біблійна історія та християнська етика", "Моральне виховання", "Основи християнської моралі та етики", "Психологія духовного розвитку", "Православна етика", "Добротолюбіє", "Криниці духовності. Біблія як текст: морально-етичний канон та естетичний феномен", "Основи релігієзнавства", "Цікава Біблія" вимагають кардинально інших, порівняно з минулим, підходів до змісту та методів навчання і духовно-морального виховання.

Список використаних джерел:

1. Амосов Н. Антирелигиозное воспитание в школе / Н. Амосов // Антирелигиозное воспитание в школе: сб. под рук. А. Т. Лукачевского. — М. : Безбожник, 1929. — С. 22 – 30.
2. Алексеенко А. П. Природа духовности: монографія / А. П. Алексеенко. — Х. : Факт, 2004. — 240 с.
3. 3 Антология педагогической мысли России 2-й половины XIX – начала XX века / сост. П. А. Лебедев. — М. : Педагогика, 1990. — 608 с.
4. Антология педагогической мысли Украинской ССР / сост. Н. П. Калениченко. — М. : Педагогика, 1988. — 640 с.
5. Березівська Л. Д. Реформи шкільної освіти в Україні у XX столітті: документи, матеріали і коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів: хрестоматія / Л. Д. Березівська ; Ін-т педагогіки НАПН України. — Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2011. — 384 с.
6. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. / І. Д. Бех. — К. : Академвидав, 2012. — 256 с.
7. В боротьбі за реалізацію ухвал ЦК ВКП(б) та Київської МПК про школу та піонерську організацію. — К. : Рад. шк., 1932. — 48 с.
8. Євтух М. Б. Проблеми виховання молоді у світлі християнського вчення / М. Б. Євтух, Т. Д. Тхоржевська // Виховання і культура. — 2001. — № 1(1). — С. 57–59.
9. Народна освіта, наука і культура в Українській РСР: статистич. зб. — К. : Статистика. — 1973. — 316 с.
10. Теоретико-методичні основи підготовки керівників до оцінювання результатів діяльності загальноосвітнього навчального закладу : монографія / [Єльнікова Г. В., Куценко В. І., Маслов В. І. та ін.]; за ред. Г. В. Єльнікової. — К. : УМО, Педагогічна думка. 2012. — 220 с.
11. Сіданіч І. Л. Духовно-моральне виховання дітей в історії педагогіки та вітчизняної школи: монографія / І. Л. Сіданіч, О. П. Кислашко. — К. : Дорадо-Друк, 2012. — 496 с.